

UDC 94(477=162.3) (091) «1920/1930»

DOI 10.2518/2307-7778.19.01.13

Ірина ЧУЯН

аспірантка кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, вул. Освіти, 6. Київ, Україна, 03037 (kafedra_slovjan@ukr.net)

Iryna CHUYAN

*post-graduate student of the Department of Slavic History and Archeology of the National Pedagogical Dragomanov University, str. Osvity, 6. Kyiv, Ukraine, 03037 (kafedra_slovian@ukr.net)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6328-6902>

СТАНОВИЩЕ ОСВІТИ У СЕРЕДОВИЩІ ЧЕСЬКОЇ МЕНШИНИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1920–1930-І РР.)

Анотація. *Мета дослідження* – розкривається становище шкільної освіти у середовищі чеської меншини радянської України в 1920–1930-х рр. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в українській історіографії проаналізовано ставлення українських чехів до освіти, охарактеризовано процес становлення мережі чеських шкіл, розглянуто особливості організації, проблеми матеріального і кадрового забезпечення навчального процесу у школах для учнів чеської національності, досліджено уніфікацію радянською владою чеського шкільництва. **Методологія дослідження.** Важливою складовою теоретико-методологічної основи дослідження стали наукові принципи історизму, об'єктивності та системності. Серед використаних загальнонаукових методів дослідження слід виокремити методи критичного аналізу та синтезу, індукції та дедукції. При розробці проблеми застосовувалися спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний та історико-системний. **Висновки.** Маючи достатній рівень національної свідомості та традиційну схильність до опанування грамоти, чеське населення радянської України упродовж міжвоєнного періоду змушене було відновлювати мережу національних шкіл, діяльність якої припинилася унаслідок відтоку вчительських кадрів під час Першої світової війни та революційного лихоліття за кордон. Очолити цей процес взялася радянська влада. Незважаючи на заходи, що були спрямовані на ідеологізацію шкільного навчання, радянська влада все ж намагалася сприяти залученню чеськомовних учителів до праці у чеських школах та здійснювала спроби покращення їх фінансового забезпечення. Завдяки зусиллям численних ентузіастів в Україні відкрито багато нових чеських шкіл, які, проте, аж до кінця свого існування у «національному» статусі наприкінці 1930-х рр. перебували у тяжкому матеріальному становищі.

Ключові слова: чехи, Україна, школа, освіта, радянська влада, навчальний процес.

STATUS OF EDUCATION IN THE CZECH MINORITY ENVIRONMENT OF THE SOVIET UKRAINE (1920–1930S)

Abstract. Objective of research- it is disclosed the status of school education in the Czech environment of the Soviet Ukraine (1920–1930s). **Scientific novelty lies** in the fact that it was firstly in the Ukrainian historiography analyzed the attitude of Ukrainian Czechs towards education, described the process of establishment of the Czech schools network, considered the peculiarities of the organizing, economic and staffing support of the educational process at schools for the Czech nationality pupils, studied the alignment of the Czech schoolboy pranks by the Soviet government. **Methodology of research.** Scientific principles of the historicism, consistency, objectivity have become the weighty component part of the theoretical and methodological background of this research. It is necessary to single out the critically analysis and synthesis approach, the induction and deduction approach as the applied general scientific approaches of research. Such specific historical approaches as problematic-chronological, historical-systematic had been using during development of this problem. **Conclusion.** Having sufficient level of the sense of national identity and traditional propensity to master literacy, for the interwar period the Czech population of the Soviet Ukraine had to recover the national school network which activity was stopped because of the teaching employees drift abroad within the period of the First World War and the revolutionary hard times. The Soviet government took on direction of this process. The Soviet government struggled anyway to promote engagement of the Czech speaking teachers for working in the Czech schools and to make all attempts for their finance support improvement in spite of events directed to the ideologization of the school education. There were opened many new Czech schools in Ukraine thanks to effort of the numerous

enthusiasts but these schools however had been staying in financial hardship for the rest of their existence in «ethnical» status right up to 1930s-era.

Key words: the Czechs, school, education, the Soviet government, educational process.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення України як незалежної держави, яка об'єднує значну кількість етнічних меншин, актуальним стає розвиток освіти національностей, які проживають на її території. Здійснення ефективної державної політики щодо забезпечення базових демократичних прав громадян незалежно від їх національної приналежності сприятиме забезпеченню здобуття освіти етнічними меншинами рідною мовою. З огляду на це, неабияке значення має наукове опрацювання явищ і процесів, які пов'язані зі становленням і розвитком чеського шкільництва в Україні впродовж 20–30-х рр. ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальних історичних досліджень присвячених розгляду питання становлення та розвитку чеського шкільництва в радянській Україні впродовж 20–30-х рр. не існує. Проте окремі аспекти проблеми знайшли висвітлення у наукових розвідках українських та чеських істориків С. Волкової (Volkova, 2006), Ї. Гофмана (Hofman, 1998).

Мета дослідження – розкрити становище шкільної освіти у середовищі чеської меншини радянської України в 1920–1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на проблеми, які впродовж міжвоєнного періоду існували в системі чеської шкільної освіти в Україні, переважна більшість українських чехів були грамотними. Високі показники письменності чеського населення пов'язувалися з тим, що майже в кожній сім'ї, де виховувалася дитина, батьки могли дати їй початкову освіту (Kovalenko, 2013, p. 363). Крім того у кожній чеській громаді траплявся схильний до інтелектуальної праці селянин, якому доручали початкове навчання дітей. Деякі з таких сільських інтелектуалів мали досвід здобуття професійної освіти у Чехії (Lutskyi, 1999, p. 124). Тож, чи не всі чеські діти уміли читати та писати по-чеськи (Kovalenko, 2013, p. 363). Проте, траплялися поселення (наприклад, Бобровська Ферма), де певна частина жителів не розуміла чеської грамоти. Унаслідок відсутності у деяких селах шкіл з рідною мовою навчання, на належному рівні володіли навичками чеського читання і письма лише ті представники етноспільноти, які напередодні приїзду в Україну встигли їх засвоїти на батьківщині (Ryhklyk, 1999, p. 113).

Проблеми національної школи, реалізація можливостей навчання рідною мовою постійно перебували в центрі широкої громадської уваги чеського населення України. Оцінюючи виняткову роль освіти у формуванні національної свідомості народу, збереження багатовікової історико-культурної спадщини, передові кола чеської громадськості постійно порушували питання організації та діяльності національної школи, ставили їх у центрі своїх політичних і соціальних вимог (Kovalenko, 2013, p. 404).

Про школу чеські селяни дбали впродовж усього періоду свого перебування в Україні. Забезпечення вчителів та догляд за шкільним приміщенням вважалося добре вкладеним капіталом (Lutskyi, 1999, p. 123–124). Для чехів діяльність школи була надзвичайно важливою, адже вона відігравала важливу консолідуючу роль, об'єднувала чехів навколо національних ідей, давала надію чеській громаді на майбутнє.

На початку 1920-х рр. більшовицькі реформатори намагалися замінити шкільну освіту політико-трудовим вихованням, що запустило механізм знищення тих цивілізаційних переваг, яких набули чехи завдяки самотності свого національного менталітету. Однак швидке повернення до традиційної системи навчання, що співпало з початком коренізації, сповільнило цей процес (Lutskyi, 1999, p. 131). Так, у 1922 р. після трірічної перерви діяльність чеської школи у Києві відновлено. Школа знаходилася на першому поверсі житлового будинку, а тому не могла повноцінно

працювати. Навчання проводилось російською мовою. Усі діти, віком від 5 до 15 років, навчалися в одній групі. Шкільна бібліотека мала дуже малий фонд книг, що були переважно релігійної тематики. У березні 1925 р. в школі навчалось 42 учні, а вже у вересні – 68. Навчально-методичне забезпечення школи було недостатнім: «Є якісь навчальні посібники (глобус, карти, таблиці), але немає чеських підручників», – доповідав директор школи Є. Рихлік. Директор школи організував столярну майстерню, орендував у комунального відділу сад і город. План навчальної роботи був комплексним, але впровадження його зустріло перешкоди у зв'язку з невідповідністю учнів до будь-якої роботи. Бюджет школи станом на 1931 р. склав 7,5 тис. крб. Попри те, що школа у цей час була вже чотирирічною і в ній викладали троє учителів, її становище залишалося надзвичайно складним. У 1931–1932 рр. у школі навчалось 40 дітей. За соціальним статусом батьків школу відвідувало 6 дітей службовців, 31 дитина з робітничих сімей, троє дітей родини яких належали до інших категорій (Kovalenko, 2013, р. 405–406).

У колонії Вишеград на Київщині школи не було, а сусіднє село Колонщина чеських дітей відмовлялося приймати, посилаючись на те, що шкільна будівля мала малі розміри. Але освіту діти отримували. За традицією, з-поміж себе чехи обрали здібну та освічену людину і доручили їй навчати своїх дітей. Приміщення для імпровізованої школи знаходилося у приватному помешканні. Матеріальне становище створеного за ініціативою громади шкільного закладу не відповідало навіть невибагливим вимогам: бракувало підручників, зовсім не було географічних карт і навчальних таблиць. Лише у 1925 р. була збудована споруда, використання якої мало сприяти задоволенню культурно-освітніх потреб сільської громади. У ній розмістилися школа та клуб. Школа мала одну класну кімнату, де навчалися діти одразу чотирьох класів (Kovalenko, 2013, р. 409).

Перші чеські школи на Східній Волині були створені ще задовго до початку Великої війни. Однак, деякі з них припинили свою діяльність після виїзду багатьох вчителів до Чехословацької республіки, що утворилася після закінчення Першої світової війни на уламках Австро-Угорської імперії. У Волинській губернії в першій половині 1920-х років було вісім чеських шкіл. Тому в роки «коренізації» чеське населення почало активно добиватися відкриття чеських шкіл навіть в тих селах, де було менш ніж 40 дітей шкільного віку (це було нормою для організації нового навчального закладу). В 1923–1924 навчальному році на Східній Волині у 24 чеських населених пунктах працювало лише чотири вчителі. У зв'язку з цим у чеські поселення відряджено усіх вчителів-чехів, які раніше працювали в українських та російських школах (Berezyuk, Vlasenko, 2001, р. 59). Упродовж наступних двох років радянська влада намагалася залучити до праці у чеських школах також громадян Чехословацької республіки. Для цього Народний комісаріат освіти з державного бюджету отримав кредит на суму 1450 крб. (CSAHAM, f. 413, d. 1, c. 146, р. 45). Спершу прихильне ставлення режиму до чеських вчителів почало поступово змінюватися. Вчителі з Чехословаччини повинні були пройти спеціальне тестування.

У середині 1920-х рр. із загальної кількості 1033 чеських школярів в семи чеських школах Східної Волині навчалось 343 учні (13 вчителів); три школи з шістьма вчителями та 225 учнями були українсько-чеськими. Ці школи підпорядковувалися чеській інспекції (Kovalenko, 2013, р. 297). Чеські школи охоплювали лише 43,8 % чеських дітей, 34,3 % і далі відвідували українські школи, 11,2 % – російські, 5,1 % – змішані українсько-чеські, 2,4 % – польські. Всі чеські школи були початковими, тобто семирічок серед них не було. У чеських школах зазвичай вчителювали одна-дві особи, а здобувало знання 30–50 учнів. Навчання у школах тривало лише чотири роки. Це становило значну проблему, оскільки після закінчення початкової школи діти не мали можливості продовжувати навчання рідною мовою. Тому, аби здобути

нові знання вони змушені були переходити до української або російської школи (Berezyuk, Vlasenko, 2001, p. 58).

На Одещині перша чеська школа була відкрита тільки у 20-х рр. XX ст. У чеському поселенні Кінський Загін чеська початкова школа була відкрита в 1925 р. Однак, незважаючи на це, неписьменних у даному поселенні не було. Навчальний заклад був відкритий на договірних засадах. Сільська громада Кінського Загону брала на себе зобов'язання забезпечувати вчителя (надавати житло, продукти харчування, виплачувати зарплату). Першим учителем у початковій школі Кінського Загону був І. Некрасов. Навчання в школі здійснювалося українською мовою (Volkova, 2006 p. 137).

Радянська влада видавала розпорядження з приводу створення нових чеських шкіл. Зокрема, у 1926 р. розпочалося будівництво двох шкіл у Коростенській окрузі. Зазвичай несення тягаря матеріальних витрат, які відводилися для організації шкіл, покладалося на місцеві сільські бюджети (CSAHAM, f. 413, d. 1. s. 152. p. 81). На межі 1920–1930-х рр. в Україні уже діяло 19 чеських шкіл у яких працювало 24 вчителі та навчалось 1057 учнів.

Слід зазначити, що інтенсивність відвідування учнями шкіл не була стабільною. Низький рівень відвідування спостерігався взимку. Внаслідок відсутності теплового одягу та поширенням у цей період року інфекційних хвороб діти часто залишалися вдома. Крім того, деякі набожні батьки висловлювали невдоволення з приводу відсутності у навчальних планах шкільних закладів релігійних предметів, відверто обурювалися антирелігійним спрямуванням радянської освітньої системи, а тому забороняли своїм дітям ходити до школи (Vaculík, 1998, p. 62).

Матеріальне забезпечення шкільних закладів перебувало на низькому рівні. У багатьох чеських поселеннях взагалі не існувало спеціальних шкільних будівель, а навчання відбувалося в орендованих, іноді, навіть, неопалюваних приміщеннях, що до того ж знаходилися у незадовільному технічному стані. Замість шкільних парт стояли звичайні столи і довгі лави. Не було навіть зошитів, письмового приладдя, а що особливо було важливим – чеських підручників. Оскільки, спершу не існувало чеськомовних радянських підручників, тривалий час вчителі користувалися застарілими підручниками, що потрапили в Україну ще напередодні приходу більшовиків до влади (Kovalenko, 2013, p. 363). У часи, коли Україна знаходилася у складі Російської імперії місцеві чеські громади виписували аграрну та белетристичну літературу. Придбані книги успадкували радянські чеські школи. Через нестачу підручників вчителі змушені були використовувати їх у навчальному процесі. Та невдовзі книги здебільшого були вилучені з фондів шкільних бібліотек органами політичного нагляду (Lutskyi, 1999, p. 124). Міністерство шкільництва Чехословаччини намагалося піклуватися про забезпечення українських чехів необхідною для навчання літературою. Так, воно безкоштовно надіслало 30 пакунків з чеськими підручниками, олівцями, зошитами. Одночасно Народний комісаріат освіти УСРР вживав заходи щодо видання чеською мовою букваря та читанки через українську філію Центрального видавництва СРСР (Berezyuk, Vlasenko, 2001, p. 60).

Чеський вчитель наприкінці 1920-х рр. у листі до Є. Рихліка скаржився: «Дайте нашим школам «хліб-сіль», тобто – шкільне приладдя, а потім розмовлятимемо про життя та стежитимемо за його подихом. Що має підтримувати наші ідеї? Цілком зрозуміло, що керівництва немає і нема навіть найменших наслідків його діяльності. Поспішаймо розбудити тих, хто спить (я не хочу тут когось образити). З великим жалем я констатую лише очевидне» (Ryhklyk, 1999 p. 113–114). У 1931 році питання про діяльність чеських шкіл Волині піднято на засіданні ВУЦВК. Відмічалось, що «чеські школи із всіх інших національних шкіл нацмен знаходяться у найважчому становищі... Не вистачає чеської літератури, підручників. 18 початкових шкіл були

забезпечені вчителями лише на 60 %, а шість шкільних закладів взагалі закрито через відсутність вчителів» (Berezyuk, Vlasenko, 2001, p. 60).

У перші роки більшовицького режиму влада для виконання різних адміністративних обов'язків мобілізувала педагогічні кадри чеських шкіл. Вчителі допомагали збирати продподаток, займалися аграрною статистикою та розподіляли земельні наділи. Школи не мали ресурсів не тільки для шкільних потреб, а й для зарплат вчителів, які були змушені вдаватися до пошуку додаткового заробітку. У 1921–1922 навчальному році учитель отримував на рік 144 кг жита. У 1922–1923 навчальному році він отримав вже 160 кг жита на місяць. Тільки в 1923–1924 навчальному році його заробітну плату зафіксовано у грошах. Учитель отримував 18 крб. на місяць, а директор 21 крб. на місяць. У 1924–1925 рр. місячна зарплата зросла до 27 крб., а в 1925–1926 рр. складала 35–42 крб. на місяць (Vaculík, 1998, p. 62).

Відсутність належного матеріального забезпечення на початку 1920-х рр. стало наслідком того, що вчителями ставали випадкові люди. Так, до 1923 р. у Малинівці вчителював колишній чеський військовополонений на прізвище Живностка, якого ніхто добре не знав. Ця людина на педагогічній ниві не залишила жодного здобутку, як і будь-якого іншого серйозного спадку своєї діяльності. Не вдалося у селі прижитися й іншому вчителю – Барцалу з Чоповичів Коростенської округи. Лише після офіційного відкриття у 1926 р. повноцінної школи у чехів Малинівки з'явилася надія на те, що їх діти отримають змогу здобути належну початкову освіти під керівництвом нового молодого вчителя Гомалчека (Ryhklyk, 1999, p. 115).

Учитель-чех не лише навчав молодь, а й був радником у найрізноманітніших питаннях, також ініціатором культурного життя на селі (Hofman, 1998, p. 15). Вчителі навіть у цій несприятливій ситуації, прагнули розвивати національну свідомість учнів – організували читання чеської поезії, спів чеських пісень, ставили драматичні вистави та знайомили з географією Чехословаччини.

У чеських школах України заборонялися національні свята. Вважалося, що вони сприятимуть зростанню національної самосвідомості. Це було неприйнятно, особливо в 1930-х рр., коли після згортання політики «коренізації» настав період гоніння на всілякі вияви національної культури. Керівництво чеських шкіл мало подавати програми проведення святкових заходів (крім тих, що були рекомендовані НКО до відзначення державних свят) до Ради національних меншин для затвердження (Kovalenko, 2013, p. 363).

Прискіплива увага більшовиків до організації навчально-виховного процесу була зумовлена існуванням серед чеських педагогічних кадрів когорти «неблагодійних» вчителів. Представники влади усвідомлювали, що серед чеських вчителів були такі, які гостро критикували національну та соціальну політику комуністів. Зухвале ставлення педагогів до більшовицького режиму засуджували під час проведення різноманітних засідань партійних та радянських органів місцеві чиновники. Один із них під час обговорення звітної доповіді на П'ятому Шепетівському окружному з'їзді рад у запалі сказав: «Погано в нас з вчителями. Наш вчитель проводить попівську політику, агітує проти радянської влади, наприклад в с. Антонівці – чеському селі. Краще взагалі не мати таких вчителів, що шкодять роботі». Подібні випадки були непоодинокими (Berezyuk, Vlasenko, 2001, p. 60).

Ще влітку 1930 р. вдалося провести третій з'їзд чеських вчителів у Житомирі, проте він був вже останнім. Усі учасники з'їзду були заарештовані органами Державного політичного управління. Арешт учителів означав тимчасову ліквідацію чеських шкіл, припинення зв'язків з батьківщиною і культурного життя в чеських селах.

Ліквідація колишніх педагогічних кадрів спонукала підготовку нових учителів. У 1931 р. педагогічна школа в Коростишеві біля Житомира організувала чотиримісячні курси чеських вчителів після чого навчання чехів відновилося. У 1933 р. створено

чеське відділення педагогічної школи в Києві. Вчителів, щойно вони закінчували курс підготовки, скеровували на вакансії в нових школах. У селах Висока, Вільшанка та Єдваніне були створені і перші чеські семирічки, де викладали молоді випускники київської школи.

Незважаючи на те, що у 1936 р. лише на Східній Волині існувало 25 шкіл з чеською мовою викладання за два роки навчання в школах національних меншин припинено. Через ліквідацію чеської освіти сталінський режим намагався придушити останні залишки ідентичності чеської меншини в Україні (Kovalenko, 2013, p. 298–299). Попри заборону, із значним ризиком, чеська мова вивчалася приватно (Hofman, 1998, p. 13).

Висновки. Отже, маючи достатній рівень національної свідомості та традиційну схильність до опанування грамоти, чеське населення радянської України упродовж міжвоєнного періоду змушене було відновлювати мережу національних шкіл, діяльність якої припинилася унаслідок відтоку вчительських кадрів під час Першої світової війни та революційного лихоліття за кордон. Очолити цей процес взялася радянська влада. Незважаючи на заходи, що були спрямовані на ідеологізацію шкільного навчання, радянська влада все ж намагалася сприяти залученню чеськомовних учителів до праці у чеських школах та здійснювала спроби покращення їх фінансового забезпечення. Завдяки зусиллям численних ентузіастів в Україні відкрито багато нових чеських шкіл, які, проте, аж до кінця свого існування у «національному» статусі наприкінці 1930-х рр. перебували у тяжкому матеріальному становищі.

Бібліографія

- Волкова, С. А.** (2006). *Чехи півдня України (друга половина XIX – перша третина XX століття)*. Сімферополь, 160 с.
- Гофман, Й.** (1998). *Чехи на Волині: основні відомості*. Прага, 32 с.
- Рихлик, Є.** (1999). 3 листів до професора Євгена Рихлика. *Хроніка-2000*. 29–30. Частина II. С. 112–118.
- Луцький, Ю.** (1999). *Чехи на Україні*. *Хроніка-2000*. № 29–30. Частина II. С. 119–138. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Березюк, О. С., Власенко, О. М.** (ред.). (2001). *Чехи на Волині: історія і сучасність. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині* (т. 24). Житомир – Малин: «Волинь», 100 с.
- Коваленко, С.** (ред.) (2013). *Dejiny Cechu na Ukrajině / Історія чехів в Україні*. Київ: НАУ, 600 с.
- Vaculík, J.** (1998). *Dějiny Volyňských Čechů II. (1914–1945)*. Praha, 102 s.

References

- Volkova, S. A.** (2006). *Chekhy pivdnia Ukrainy (druha polovyna XIX – persha tretyna XX stolittia) [The Czechs of the South of Ukraine (the second half of the 19th – the first third of the 20th century)]*. Simferopol, 160 p. [in Ukrainian].
- Hofman, Yi.** (1998). *Chekhy na Volyni: osnovni vidomosti [Czechs in Volhynia: the main outlets]*. Praha, 32 p. [in Ukrainian].
- Ryhlyk, E.** (1999). Z lystiv do profesora Yevhena Rykhlyka [Letters to professor Eugen Ryhlyk]. *Khronika-2000*. 29–30, T. II, 112–118. [in Ukrainian].
- Lutskiy Yu.** (1999). Chekhy na Ukraini [Czechs in Ukraine]. *Khronika-2000*, 29–30. T. II, 119–138. [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy [CSAHAM – Central State Archive of Higher Authorities and Management of Ukraine].
- Berezuk, O. S., Vlasenko, O. M.** (Ed.). (2001). *Chekhy na Volyni: istoriia i suchasnist. Pratsi Zhytomyrskoho naukovy-kraieznavchoho tovarystva doslidnykiv Volyni [Czechs in Volhynia: history and modern times. Proceedings of the Zhytomyr Research and Local Lore Society of Volyn Researchers]*. Zhytomyr – Malyn: «Volyn». T. 24. 100 p. [in Ukrainian].

Kovalenko, S. (Ed.). (2013). Dejiny Cechu na Ukrajine / Istorii chekhiv v Ukraini [History of the Czechs in Ukraine]. Kyiv: NAU, 600 p. [in in Czech].

Vaculík, J. (1998). Dějiny Volyňských Čechů II. (1914–1945) [History of the Volyn Czechs II (1914–1945)]. Praha. 102 p. [in in Czech].